

STRUCTURA ȘI TIPOLOGIA CRIZELOR*

ALEXANDRU MAMINA
(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

În contextul crizei economice mondiale, care afectează atât existența materială a societăților, în particular a celor euro-atlantice, cât și reprezentările ideale ale acestora despre ele însele, problematica naturii și a sensului crizelor, economice și nu numai, a revenit în actualitate. După circa două decenii de creștere economică și de optimism social indefinit, în care Occidentul, cel puțin, părea să-și fi regăsit încrederea și vocația „civilizatoare” din *La belle époque*, emanând concepte definitive și universaliste precum „sfârșitul istoriei” sau „postistoria”, astăzi se discută despre periodicitatea recesiunii, despre structura viciată a schimbului internațional și scăderea cererii globale, despre distrugerea mediului și epuizarea resurselor, și despre alte chestiuni îngrijorătoare care nu au apărut acum, dar pe care abia acum oamenii sunt nevoiți să le accepte ca existente.

În acest context al interogațiilor și al căutărilor îngrijorate legate de criză, în care se strecoară de altminteri și mult diletantism, pentru a nu vorbi de rea-intenție, interesul istoricilor este firesc și necesar totodată. Este firesc în măsura în care istoricii sunt parte a „conștiinței colective”, reflectând și orientând problematica epocii. Este necesar întrucât participarea lor la dezbateră publică poate să pună lucrurile în context, să ofere perspectiva „duratei lungi” și a abordărilor complementare specifice competenței istoriografice, adâncind cunoașterea problemelor și ferind-o de erori sau tezisme. Iar pentru un institut de istorie, organizarea unei dezbateri asupra fenomenului crizei în general este o probă de conectare binevenită a interesului științific la interesul social.

O astfel de dezbatere trebuie să debuteze, în mod necesar, cu precizarea conceptuală a obiectului de studiu, pentru a-l putea analiza apoi în conținutul și evoluțiile sale. Simpla înregistrare a unor fapte nu numai că nu adâncește cunoașterea, dar poate induce confuzii între planurile discuției, mai ales dată fiind polisemia termenului „criză”, care se poate folosi de la crizele de nervi până la crizele internaționale. Există categorii și subcategorii. Există astfel crize economice

* Comunicare susținută în cadrul sesiunii anuale a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, în data de 7 decembrie 2009.

și crize politice, de pildă. În cadrul crizelor economice le distingem pe cele de supraproducție și pe cele de subconsum, pe cele provocate de factori tehnici și tehnologici sau pe cele din cauze financiare. În cadrul crizelor politice există crize guvernamentale, constituționale sau revoluționare, care și ele se subîmpart în crize ale declinului (ale mizeriei, cum li s-a mai zis), respectiv ale creșterii (ale bogăției). În alt plan, există crize ale cunoașterii și ale conștiinței, ale științelor și ale ideologiilor, iar exemplele ar putea continua.

În toate variantele însă, crizele sunt momente de tensiune și tulburare sau, altfel spus, disfuncții în structura unui sistem de relații și reprezentări. Genul proxim de la care poate să înceapă analiza lor este prin urmare disfuncționalitatea, dezechilibrul dintre factorii constitutivi ai sistemului, care nu mai asigură condițiile de eficiență justificative pentru existența sa. Intervine deci o neconcordanță între ceea ce se așteaptă și ceea ce există, fapt care perturbă relațiile și reprezentările consacrate, indiferent dacă acestea se referă la coordonatele materiale sau la cele spirituale ale existenței. În acest context apare și problema acceptabilității sistemului ca atare, cu cele trei soluții posibile: menținere, modificare sau înlocuire, precum și cu metodele aferente: impunere sau persuasiune, ce se pot exercita atât în favoarea, cât și împotriva sa.

Fenomenul crizei corespunde așadar unui sistem determinat, unei anumite organizări a componentelor acestuia, componente care intră în raporturi de condiționare reciprocă, fie că ne referim la categorii sociale, instituții, state sau idei și conștiințe. Este vorba despre anumiți factori care se assemblează într-o manieră specifică, potrivit unor reguli general acceptate, și a căror repetabilitate intrinsecă sistemului asigură funcționarea acestuia. Economia capitalistă, de pildă, performează atâta timp cât creșterea profitului permite reluarea producției de mărfuri la un nivel mai mare decât cel anterior. Democrația există numai în condițiile în care partidul care guvernează acceptă posibilitatea succesiunii la putere. Pacea se menține doar dacă țările acceptă *statu quo*-ul și un anumit mod de gestionare a relațiilor internaționale. O teorie științifică se impune câtă vreme informațiile și interpretările specialiștilor o certifică.

Criza se declanșează atunci când în cadrul existent apare o presiune structurală, adică unul sau mai multe elemente care dezechilibrează sistemul, în sensul că afectează repetabilitatea funcționării sale și îi repoziționează factorii constitutivi. O asemenea presiune poate să fie, după caz, limitarea consumului și implicit reducerea pieței mărfurilor, afirmarea unei legitimități politice de tip metafizic, proliferarea revizionismului și a arbitrarului internațional sau formularea unui model de cunoaștere concurent.

Caracterul disfuncțional al unor astfel de elemente nu decurge din existența lor pur și simplu, ci din ponderea cantitativă pe care o dobândesc în interiorul sistemului, din greutatea lor socială. Cererea poate să fluctueze fără să pericliteze major desfășurarea și profitul; liderii politici se pot proclama încarnarea comunității rămânând însă marginali; statele pot să conteste *statu quo*-ul fără să aibă și forța

să-l modifice; o teorie poate să existe fără să fie luată în considerare. Criza intervine numai atunci când presiunea structurală dobândește dimensiuni de masă iar factorii constitutivi ai sistemului tind să se reasambleze conform altor reguli, într-o nouă organizare structurală.

O criză se poate soluționa, cum spuneam, prin menținerea, modificarea sau înlocuirea organizării existente, prin intermediul impunerii sau al persuasiunii, ori al amândurora în proporții variabile. Totul depinde de raporturile de putere dintre factorii implicați, de capacitatea acestora de a evolua într-o direcție sau alta. Un exemplu ilustrativ, întrucât face trimitere la coordonate materiale și spirituale în egală măsură, îl oferă Reforma și Contrareforma, care au prevalat în funcție de cum au corespuns intereselor principilor și sensibilității populare, folosind deopotrivă predica și cenzura. Aceeași criză poate avea, după cum se observă, rezolvări diferite după spațiu și timp. Este și cazul crizei economice actuale, care poate fi gestionată prin soluții productive sau monetariste, prin campanii mediatice sau cu forțele de ordine, potrivit capacităților și opțiunilor sociale și guvernamentale din fiecare țară.

Crizele constituie așadar fenomene relaționale, pentru că presupun interacțiunea dintre factorii sistemului dat și presiunea structurală. Din această perspectivă, tipologia crizelor trebuie să pornească de la relațiile caracteristice ale existenței umane sau, altfel spus, de la planurile structurale susceptibile să înregistreze manifestări de criză. Acestea ar fi, de la interior spre exterior, planul relației personale a omului cu lumea, planul relației cu mediul, planul organizării umane intracomunitare și cel al raporturilor între comunități. În mod corespunzător, pot fi identificate crizele moral-intelectuale, crizele naturale, crizele social-instituționale și cele geopolitice.

Crizele moral-intelectuale sunt crize ale conștiinței și cunoașterii, care angajează percepția omului asupra relației sale spirituale cu lumea, incluzând aici zonele credinței și creației, care conțin obiectul, respectiv formele de comunicare ale conștiinței și cunoașterii. Aceste crize apar atunci când un mod de a simți, a gândi și a reprezenta lumea este contestat de o altă atitudine religioasă, paradigmă teoretică sau viziune estetică. Sensul este reconfigurarea interioară a omului, care ajunge să se raporteze afectiv, cerebral și creativ la lume în alți termeni decât înainte.

În psihologia individuală și colectivă lucrurile interferează. Religia, de pildă, implică o formă de cunoaștere și favorizează anumite reprezentări artistice, după cum se observă în cazul catedralelor gotice, care corespund arhitectural unei mistici a ascensiunii spirituale. Cunoașterea, de asemenea, poate să influențeze credința sau arta, ca în cazul relației dintre fizica newtoniană și deism, sau al celei dintre progresele opticii și plastica impresionistă. Literatura și arta, la rândul lor, pot să alimenteze formele credinței ori ale cunoașterii, de exemplu estetica romanticilor, de care se leagă atât pietismul, cât și metafizica subiectivă a filosofiei naturii.

Schimbările de model dintr-o zonă pot să devină astfel presiune structurală în zona respectivă, dar și în cele corelative.

Crizele naturale intervin la intersecția dintre om și natură, în contextul în care viața omului depinde de schimbul de resurse cu natura și de echilibrul biologic pe care îl stabilește cu aceasta. Ele apar atunci când resursele se epuizează, ori când se produc cataclisme și epidemii care periclitează structura demografică sau economică a unor comunități. Crizele naturale sunt prin excelență crize vitale, care pot să conducă la extincția comunităților afectate, cum s-a întâmplat în cazul amerindienilor al căror organism nu conținea anticorpi împotriva gripei adusă de europeni. Acesta este un exemplu de înlocuire a sistemului demografic ca urmare a presiunii structurale. Alte sisteme s-au modificat prin regrupări de populație, cum s-a întâmplat în marea colonizare greacă – expresie a unei crize a resurselor, ori s-au menținut în coordonatele anterioare, chiar dacă diminuate cantitativ, ca de pildă în Europa occidentală după marea ciumă.

În crizele naturale dezechilibrul este cauzat fie de mediu – cutremure, inundații ș.a.m.d. –, fie de oameni, care modifică ecosistemele în care trăiesc. Prin exploatarea resurselor sau prin schimbările climatice pe care le provoacă, oamenii determină mișcări de populație de felul migrației contemporane dinspre țările sărace către cele bogate. Înțelegă nu ca activitate de producție și de schimb, ci în calitate de formă culturală de relaționare a omului cu mediul, economia influențează natura și implicit demografia.

Crizele social-instituționale privesc organizarea normativă a societății sub aspectul desfășurării producției și repartiției (sistemul economic), al exercitării puterii (regimul politic) și al relațiilor interumane (reglementările civile). Acestea intervin atunci când sistemele nu mai funcționează la nivelul de eficiență cu care au fost creditate, și când încetează să mai fie acceptabile social, când li se contestă legitimitatea. Capitalismul este contestat atunci când nu asigură bunăstarea celei mai mari părți a populației, democrația – atunci când reprezentativitatea ei populară devine fictivă, iar interzicerea divorțului – atunci când contravine noilor convingeri și comportamente liberale ale societății. Desigur, criteriile eficienței și legitimității nu se suprapun la modul absolut, dar sunt conexe: eficiența garantează legitimitatea, iar legitimitatea creditează eficiența. Astfel, în Europa occidentală eficiența capitalismului l-a recomandat în trecut drept legitim în disputa împotriva comunismului, iar dacă astăzi nu este contestat ca atare, în pofida ineficiențelor evidente, se întâmplă tocmai deoarece este considerat legitim și capabil să asigure depășirea crizei (un sistem economic imperfect, dar totuși cel mai bun posibil).

Se observă așadar importanța factorilor materiali (resurse, interese), dar și a celor mentali (valori, așteptări). Un sistem nu este contestat efectiv decât după ce oamenii îl conștientizează ca inacceptabil și concep o altă opțiune ca posibilă și dezirabilă. În această caracteristică rezidă necesitatea oricărui sistem nu doar de a se impune, ci și de a convinge. Tot aici se originează confruntarea dintre diferitele

sisteme pentru hegemonia culturală, adică pentru câștigarea conștiințelor de partea unui ansamblu de reprezentări și norme totodată.

Crizele geopolitice nu se mai referă la categorii sociale în interiorul unei comunități, ci la comunități ca atare, ce se situează în anumite raporturi de putere și interese, reflectate într-un fel de *statu quo*-ul internațional. În relațiile internaționale puterea susține interesele, iar situația frontierelor confirmă raporturile de putere și promovarea unor interese. Crizele se declanșează când anumite comunități, cu interese specifice, acționează pentru schimbarea raporturilor de putere și, în consecință, a situației frontierelor. Inițiativa aparține de obicei statelor puternice, dar pot să intervină și state mai puțin puternice sau chiar comunități naționale sub ocupație, care valorifică o împrejurare favorabilă, sau mai exact spus – valorifică dispunerea conjuncturală a intereselor marilor puteri. Natura intereselor diferă după spațiu și timp. Poate fi vorba de interese economice, dinastice, religioase ș.a.m.d., importante prin aceea că satisfacerea lor presupune re poziționarea geopolitică și tulburarea echilibrului existent.

Menținerea, modificarea sau înlocuirea sistemului, adică măsura în care se reconfigurează *statu quo*-ul, depinde de capacitatea de mobilizare a resurselor umane, militare, financiare și de conducere ale factorilor implicați. Din această perspectivă, complementară celei clauswitziene, potrivit căreia războiul este continuarea politicii cu alte mijloace, apariția, desfășurarea și soluționarea crizelor geopolitice este inteligibilă în relație cu situația internă a comunităților respective.

Identificarea unor tipuri analitice privind crizele permite conceptualizarea obiectului de studiu, deci resemnificarea teoretică a materialului informațional, în sensul distingării unor tendințe și resorturi ale evoluției istorice. Tipurile analitice nu funcționează însă în abstract, ci prin raportare la concretul lucrurilor. În practică, este posibil ca tipurile să interfereze, așa cum o criză moral-intelectuală poate să conducă la una social-instituțională, o criză naturală – la una geopolitică, iar o criză geopolitică – la una social-instituțională. Esențială este tratarea în termenii generalității, singura care poate să certifice caracterul științific al analizei.

LA STRUCTURE ET LA TYPOLOGIE DES CRISES

Résumé

L'article propose une définition de la crise en tant que moment de déséquilibre structurel dans un système quelconque, à cause d'une pression qui tend à recomposer les relations où les représentations en place. Par rapport aux plans susceptible de connaître un tel déséquilibre, on identifie les crises morales-intellectuelles, naturelles, sociales-institutionnelles et géopolitiques, chacune avec trois possibilités de se résoudre : maintenir le système, le modifier ou le remplacer.

Mots-clés: système, pression structurelle, types de crise.